

משנתו התורנית של הנצי"ב מוולוז'ין¹

הרב משה הולשטיין

פתיחה

הנצי"ב, רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, ראש ישיבת וולוז'ין ומגדולי התורה במזרח אירופה במאה ה-19, נולד בעיר מיר בחשוון תקע"ז (1816), ונפטר בוורשה באב תרנ"ג (1893). לא רבות ידוע על שנותיו הראשונות ומי היו רבותיו, אך ידוע שלאחר שהגיע ללמוד בישיבת וולוז'ין, בחר בו ראש הישיבה דאז, ר' יצחק מוולוז'ין, לחתן לביתו, והוא בן 13 שנה בלבד. שנותיו הראשונות בוולוז'ין היו שנים קשות. הוא היה כנטע זר במשפחתו של ראש הישיבה, וכנראה שלא הכירו בגדולתו. בשנים אלו שקד הנצי"ב על לימודו בהתמדה יוצאת דופן, והיא זו שכנראה הביאה לבקאותו הרבה בתורה. על פי עדות בנו, הרב מאיר בר אילן, רק כשנתגלתה חליפת מכתבים בינו לבין ר' דוד לוריא, אחד מגדולי הדור ההוא, נחשפה גם גדולתו בתורה וענוותו, והוא החל ללמד בישיבת וולוז'ין.² לאחר פטירת חותנו הוא נתמנה למשנה לראש הישיבה, ר' אליעזר יצחק פריד, ולאחר פטירתו של זה, מונה הנצי"ב לראש ישיבת וולוז'ין. בתקופתו של הנצי"ב רווחו תופעות חברתיות והיסטוריות, כמו תנועת ההשכלה ותופעת החילון שבאה בעקבותיה, תנועת המוסר, החסידות והציונות. אמנם כראש ישיבה, הנצי"ב התמקד בעיקר בלימוד תורה, אך ודאי שכמנהיג רוחני, על הנצי"ב היה להתייחס לתופעות שהשפיעו כה רבות על עם ישראל בתקופה זו. חיבוריו הרבים, ובעיקר

¹ קשה לכתוב על ר' חיים ז"ל, שכני, חברי האהוב, בלשון עבר. הנני עדין חש את ידו החמה המונחת את כתפי בעודנו הולכים ברחוב, ר' חיים ז"ל מרבה להתלהב ולומר וורט ששמע ושמח להעבירו. ר' חיים ז"ל אהב להיפרד מתוך דברי תורה ואמונה. ר' חיים ז"ל התאפיין באהבת תורה מתוך צניעות ומאור פנים מיוחדת לכל. לר' חיים ז"ל הייתה אהבת תלמידי חכמים מיוחדת במינה, הן גדולי תורה מן העבר והן בהווה. כשר' חיים ז"ל היה שומע שם של תלמיד חכם או דבר תורה בשמו, היה מתמלא בכוחות נפש עצומים ובשמחה גדולה. ר' חיים ז"ל היה מחובר מאד למסורת בית אבא, למד תורה והיה בקיא בתחומים רבים, לימודי אמונה, פרשת שבוע, גמרא וכמובן 'הדף היומי', וכן למד עם כל מי שביקש ללמוד איתו. הנני מתגעגע לזיכרונות הטובים מר' חיים ז"ל שהיה מלא באהבת תורה ויראת שמים. יהי זכרו ברוך.

² מאיר ברלין, רבן של ישראל, עמ' 22, 25.

פירושו לתורה 'העמק דבר' והפירוש המשלים לו, 'הרחב דבר', היוו כר נרחב להשקפת עולמו התורנית, האידאולוגית והחינוכית של הנצי"ב. וכפי עדות בנו על פירוש העמק דבר:

יש בו אף יותר מפירוש ובאור. יש בו משום ספר גדול מלא וגדוש השקפות שלמות, ביאורי חזיונות והגיונות מסוימים על כל הנוגע לעמנו וחיינו, תורתו ואמונתו.³

תחילת דרכו בתורה

מסופר על הנצי"ב כי בהיותו רך בשנים, לא היה מצטיין בלימודו, ומחנכו אף חשב לסלקו מבית הספר. מנהל בית הספר פנה להוריו של הנצי"ב, אמר להם כי בכוונתו להוציא את נפתלי מבית הספר והמליץ שישלחו את הילד ללמוד מקצוע. אמו של הנצי"ב מיררה בבכי על כך שרוצים להוציאו מבית הספר. הנצי"ב, ששמע את השיחה בין מנהל בית הספר והוריו, פנה לאביו בבכי ואמר כי הוא מקבל על עצמו את עמל ולימוד התורה ברצינות, והוא מבקש להשאירו ללמוד בבית הספר. ואכן כך היה. ומסופר כי בעת שערכו מסיבה גדולה לרגל סיום כתיבת ספרו 'העמק שאלה', הנציב היה שרוי בשמחה עצומה. כשאלוהו על מה השמחה הגדולה כל כך, סיפר את הסיפור הנ"ל ואמר: תארו לכם שלא הייתי שומע את השיחה של הורי, הייתי נעשה לבעל מלאכה וכשהייתי מגיע אחרי 120 היו מוציאים לי את הספרים העמק דבר והעמק שאלה והיו שואלים אותי על הספרים האלה ולא הייתי יודע כלום.

שקידתו של הנצי"ב

על שקידתו והתמדתו הרבה נוכל ללמוד מהסיפור שהיה נוהג הגאון רבי חיים סולובייצ'יק זצ"ל מבריסק לספר לבנו ולמקורביו אודות הנצי"ב: לאחר שנישא רבי חיים ועדיין לא התאפשר לו לקנות, מדי חג הסוכות, ארבעת המינים, נוהג היה לברך על ארבעת המינים של הנצי"ב. לפני אמירת ה'הלל' בתפילת שחרית, נהגו להמתין לרבי חיים שיבוא לברך על המינים. באחת השנים ביום טוב ראשון של חג בושש להגיע, ולאחר המתנה של זמן רב, הורה הנצי"ב שלא להמתין ולפתוח באמירת ה'הלל', אלא שמספר דקות אחר כך הופיע לפתע רבי חיים, והנצי"ב שהבחין בו מיהר

³ שם, עמ' 37.

למסור לו את האתרוג לברך עליו כמנהגו. לפליאתו סירב רבי חיים לברך, כשהוא מורה לו שיותר מאוחר יסביר לו את פשר הדבר. לאחר התפילה הסביר לנצי"ב שהתעוררה אצלו שאלה הלכתית בקשר לכשרות האתרוג שבידי הנצי"ב, כשהוא מציין כי רק לו זו שאלה ואין זה נוגע לאחרים. כשהתעקש הנצי"ב לדעת במה מדובר השיב רבי חיים כי אותה שנה הייתה מוצאי שביעית, והאתרוג שבידו שמקורו בארץ ישראל הוא אמנם מגידול נוכרי אך מכל מקום גדל בשנה השביעית, ולכן הוא חושש ומעדיף להחמיר על עצמו ולא לברך עליו.

הנצי"ב שמע זאת ואמר שאם כך, השאלה נוגעת גם לו. למחרת, ביום טוב שני בשעה ארבע לפנות בוקר, ביקש משמשו לקרוא לרבי חיים שיגיע מיד לביתו. רבי חיים שלא הבין מה הבהילות, יצא לשם במהרה, וכשנכנס לחדרו ראה אותו מוקף בהררי ספרים ראשונים ואחרונים. הנצי"ב קרא לעברו בשמחה כי עיין בהלכה לעומקה מהבוקר הקודם ועד עתה, והתחוויר לו ללא כל צל של ספק כי אין כל חשש לצאת ידי חובה באתרוג זה. בעודו מנמק את דבריו, קטע אותו רבי חיים באומרו שעדיין לא ברך ברכות התורה, והחל לאומרן. כשסיים, נראה הנצי"ב בוכה חרישית. לתמיהתו של רבי חיים ענה הנצי"ב: 'וכי כיצד לא אבכה כאשר אני רואה בחור בר-אוריין כמוך שכולנו מייחלים ומקווים לראותו צומח לגדול הדור, שעדיין לא הספיק בשעה ארבע לפנות בוקר לומר את ברכות התורה! איזה פנים, אם כן, יהיה לדור העתיד?' על זה אמר רבי חיים לבנו: ראה מה גדולה ירידת הדורות, אפילו בתוך אותו הדור.

מסופר שפעם היה דו שיח בין ר' שמואל שטראשון מוילנה לנצי"ב בסוגיה עמומה, ורק הנצי"ב פתר את הסוגיה וביאר את הדברים. הנצי"ב הסביר כי הדבר עלה בידו מחמת עמלו בתורה. 'זהו משום שכבודו לומד תורה מתוך הרחבה, בעושר וכבוד, ואני עמל בלימוד תורה. בשעה שקונים את התורה ביגיעה, נפתחים לאדם מעיינות אחרים'.⁴

למדנותו של הנצי"ב

למדנותו של הנצי"ב באה לידי ביטוי בחיבוריו השונים, בהם בולטת השליטה בכל חדרי התורה: הוא כתב את 'ברכת הנצי"ב' על המכילתא ואת 'עמק הנצי"ב' על

⁴ מאיר ברלין, מוולאז'ין עד ירושלים.

הספרי, חיבור על התלמוד הבבלי בשם 'מרומי שדה', חיבור על שאילתות דרב אחאי גאון בשם 'העמק שאלה', וכן את 'העמק דבר' על התורה, ואת ההוספות לפירוש זה, 'הרחב דבר'. הנצי"ב לא עסק רק בלימוד תיאורטי, אלא גם בהוראת הלכה למעשה. הנצי"ב ענה לשאלותיהם של הפונים אליו, ותשובות אלו נערכו בספר שו"ת 'משיב דבר'.

לימוד תורה שבכתב בישיבה

אחד הדברים המיוחדים בפועלו של הנצי"ב, שהיה ראש ישיבה כארבעים שנה בוולוז'ין, היה העובדה שהוא הכניס את לימוד המקרא אל תוך כתלי בית המדרש. לכאורה, ניתן לשאול, איך ייתכן שהיה צריך 'להכניס' את לימוד המקרא לתוך בית המדרש, הרי המקרא הוא הבסיס לכל? אלא שלצערנו הרב, המציאות באותם דורות הייתה שעיקר הלימוד בישיבות היה ממוקד בתלמוד – עם מפרשים, פלפול, בהרחבה, בעיון – ולגבי מי שעסק במקרא, היה מקובל לחשוב שהוא בטלן, שאיננו מסוגל ללמוד 'תוספות', ולכן הלך ללמוד מקרא. דבר מיוחד היה כשהנצי"ב הכניס את לימוד המקרא אל תוך כתלי הישיבה: בכך הוא הראה לאותם בני תורה, שגם את המקרא ניתן ללמוד בעיון. בכל יום היה הנצי"ב מעביר לתלמידים שיעור במקרא – ועל בסיס שיעור זה הוא חיבר מאוחר יותר את פירושו לתורה, הקרוי 'העמק דבר' ולצדו 'הרחב דבר' על הנושאים שבהם נדרשת הרחבה.⁵

מטרת פירושו למקרא

בחיבורו מתייחס הנצי"ב לחשיבות לימוד המקרא. בתקופת הנצי"ב, כאמור, לימוד המקרא לא היה מובן מאליו, והנצי"ב בא להצדיק את לימוד המקרא ולהראות שדווקא לימוד תנ"ך מביא את האדם לדרגת תלמיד חכם שמידותיו מתוקנות ושם שמים מתקדש על ידו:

'אמר ר' שמעון בן לקיש: מה כלה מתקשטת בכ"ד קישוטין, כך תלמיד חכם צריך להיות זריז בכ"ד ספרים... דכשם שהכלה, מלבד עיקר נדונייתה ואופני הנישואין, אשר בזה היא באה לבית הנישואין, עוד היא משתדלת למצוא חן בעיני הבעל וכל השמחים עמה, כך תנאי תלמיד חכם, אשר לבד גופי הלכות

⁵ הרב דב ליאור, קווים לפרשנות הנצי"ב לתורה.

ללמוד על מנת לעשות, אשר באלה הוא בא למעלת תלמיד חכם, עוד יש לו להתקשט במידות ומוסרים וחכמות הרמוזות בכ"ד ספרי קודש, למצוא חן בעיני אלוקים ואדם, ובזה זך וישר דרכו בדרך ארץ ובאהבת בני אדם ושמירת כבודם, ושחר רצונם וטובתם ושלומם, ושם שמים מתקדש על ידו.⁶

הנצי"ב מגיע למסקנה כי ללימוד תורה שבכתב שתי מגמות, ותלמיד חכם חייב לעסוק בשתיהן:

וממוצא דברינו למדנו אשר תורה שבכתב ניתן לידרש בשני פנים: אופן אחד – מענין הפרשה, ללמוד כל קוץ וקוץ, עד שנגיע מזה לתכלית ההלכה או לעומק הסיפור.

כלומר, תכלית אחת בלימוד ובדקדוק בתורה שבכתב היא הבנת יסודית של ההלכה או הסיפור המסופר. אך קיים גם פן נוסף, והוא לימוד חכמה ומוסר מתוך התורה, וכל חכם חייב לדרוש את הכתובים וללמוד מהם לפי צרכי דורו: ואופן שני – למצוא מדיוק הלשון שאינו מכוון המליצה לפי הענין המדובר, הרבה חכמה ודעת... החכם יש לו לדעת העת והענין לשנות עצמו ומוסרו הטובה שעל פי חכמתו.

תלמיד חכם נדרש ללמוד מוסר מהתורה לצרכי דורו, גם מעבר לכוונה הבסיסית של הכתוב.⁷

לימוד תורה ותיקון המידות

הנצי"ב אף מציין כי אין די בלימוד התורה אלא יש לשאוף לשלמות על ידי תיקון המידות:

זה הספר הנקרא 'ספר בראשית' נקרא בפי הנביאים 'ספר הישר'... והענין, דנתבאר בשירת האזינו על הפסוק 'הצור תמים פעלו... צדיק וישר הוא'⁸

⁶ 'קדמת העמק', הקדמתו לחיבורו העמק שאלה, חלק שני.

⁷ ד"ר אביגיל ראק.

⁸ דברים לב, ד.

דשבח 'ישר הוא' נאמר להצדיק דין הקדוש ברוך הוא בחורבן בית שני, שהיה 'דור עקש ופתלתל' (שם פסוק ה); ופירשנו **שהיו צדיקים וחסידיים ועמלי תורה, אך לא היו ישרים בהליכות עולמים**. על כן, מפני שנאת חנם שבלבם זה אל זה, חשדו את מי שראו שנוהג שלא כדעתם ביראת ה' שהוא צדוקי ואפיקורס. ובאו על ידי זה לידי שפיכות דמים בדרך הפלגה, ולכל הרעות שבעולם, עד שחרב הבית. ועל זה היה צידוק הדין, **שהקדוש ברוך הוא ישר הוא ואינו סובל צדיקים כאלו, אלא באופן שהולכים בדרך הישר גם בהליכות עולם, ולא בעקמימות אף על גב שהוא לשם שמים**, דזה גורם חורבן הבריאה והריסות ישוב הארץ וזה היה שבח האבות, **שמלבד שהיו צדיקים וחסידיים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו 'ישרים'**, היינו: שהתנהגו עם אומות העולם, אפילו עובדי אלילים מכוערים; מכל מקום היו עמם באהבה, וחשו לטובתם, באשר היא קיום הבריאה. כמו שאנו רואים כמה השתטח אברהם אבינו להתפלל על סדום, אף על גב שהיה שנא אותם ואת מלכם תכלית שנאה עבור רשתתם, כמבואר במאמרו למלך סדום. מכל מקום חפץ בקיומם!⁹

חשיבות לימוד התורה

הנצי"ב מדגיש כי התורה יוצרת את החיבור בין עם ישראל לאבינו שבשמים: על כן גם אנכי לא הרביתי להרחיב דבר כי אם במקומות מועטים אשר משכני החשק להציגם בשערי עמלי תורה, וביחוד במקום שהגיע להראות לעם ה' כמה חובתנו וכמה יפה לנו מכל צד להגדיל עמל תורה ועיונה, אשר חפץ ה' בצדקו לזכות בה את עמו בהחזקת תורה ומשענה. **והוא הבריח המחבר את את ישראל לאביהם שבשמים**, ומקיים את האומה בכל אפסים. ובאשר השעה צריכה לכך, לא חדלתי מלהרחיב בזה.¹⁰

הנצי"ב אף מדגיש את העובדה שהתורה מתבררת בין עם ישראל לקב"ה: שבזה הברית שנכרת על שקידה בעיון התורה נתחברת את ה'. כלשון הזוה"ק דאורייתא וקוב"ה וישראל חד הוא. ומש"ה נקרא התלמוד לחמו של הקב"ה

⁹ בפתיחה לספר בראשית.

¹⁰ בהקדמת הנצי"ב לפירושו לתורה (קדמת העמק).

כדאיתא בחגיגה דף י"ד לכו לחמו בלחמי זה תלמוד. שכמו קרבנות נקראו לחם. את קרבני לחמי. וביארנו במקומו שהוא לשון חבר שהקב"ה מתחבר כ"י את ישראל. כן הוא כח התלמוד הוא כמו לחם המחבר הנשמה והגוף יחד חבר עצום כן תלמוד הוא המחבר את ישראל לאביהם שבשמים.¹¹

ידוע שהקרבנות מטרתם לקרב בין עם ישראל לקב"ה (והדבר אף רמוז בשם – קרבן מלשון קרבה). אך לדעת הנצי"ב, לימוד התורה מביא לקרבה גדולה יותר לקב"ה, מכיוון שהוא אינו תלוי במקום או בזמן:

אבל הענין, דאהבה הבאה על ידי התלמוד גדול מאהבה הבאה על ידי קרבנות בשני דברים. א', דקרבנות אינו אלא בירושלים קרוב לפני המלך ה' היינו מקום מלכותו ית'. מה שאין כן תורה בכל מקום... ב', דקרבנות אפילו בירושלים אינו אלא בזמן שבהמ"ק קיים. והרי למצער ירשו ישראל מקדשי אל. מה שאין כן תורה אין הפסק לעולם. וזהו מאמר הנביא: 'ואהבת עולם אהבתיך'.¹²

אכן, לדעת הנצי"ב, בזכות לימוד התורה מגיע האדם לאהבת ה', אך זאת בתנאי שיהיו לו רצון לזכות בכך:

וטבע התורה ליתן אהבת ה' בלב העמל בה... אבל 'ובלבבך לעשותו', שיהיה הרצון והתשוקה להגיע לזה, דבלא תשוקת הלב, ודאי יש משורר זמירות כל היום או הוגה בתורה ואינו טועם טעם אהבת ה', מבלי משים לב. אבל בשום לב לכך, מתעורר על ידי זה אהבה עזה.¹³

ותלמוד תורה כנגד כולם

ידועים דברי חז"ל: 'על שלושה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים'.¹⁴ לדעת הנצי"ב, העמוד העיקרי הינו לימוד התורה. העבודה

¹¹ העמק דבר דברים כו, יז.

¹² הרחב דבר דברים כו.

¹³ העמק דבר דברים ל, יד.

¹⁴ אבות א, ב.

(המתייחסת לעבודת הקרבנות ותפילה) וגמילות חסדים הם העמודים המחזיקים את התורה, אך התורה היא עומדת מעליהם. וכך כותב הנצי"ב בפירושו למצוות נתינת דם על המשקוף ועל שתי המזוזות בפסח מצרים:

והזקנים המה חכמי הדור בתורה. המה המשקוף. ובעלי עבודה ובעלי גמ"ח המה המזוזות. והסבר המשל כי כמו המשקוף למעלה מן המזוזות ומעמידם שלא יפלו בהמשך איזה שעה. והמזוזות המה עושים את המשקוף, כי בלא מזוזות אי אפשר להיות משקוף כרגע. כך עסק התורה למעלה מעסק עבודה וגמ"ח. והוא המעמידם שלא יפלו בהמשך, כי עבודה בלי תורה אין לה תקומה... וכן גמ"ח רק אם דרך התורה מוליכתו אז היא תעלה באורח חיים למעלה ומדריכתו להיות ישר ומאמן. וכן להיפך, עבודה וגמ"ח המה מקיימי תורה. דמי שעוסק בתורה בלי עבודה כלל אף תורה אין, כדאיתא ביבמות (קט, ב): האומר אין לי אלא תורה, אף תורה אין לו. וכן בלי גמ"ח מחזיקי עמלי תורה – אי אפשר להיות עמל בתורה.¹⁵

לימוד תורה היא חיותו ושלמותו של האדם

כבר בסיפור הבריאה, מבחין הנצי"ב, כמו רבים מהפרשנים, בין הכינוי 'נפש חיה' המוענק לבעלי החיים ובין זה המוענק לאדם 'ויהי האדם לנפש חיה'¹⁶. הנצי"ב טוען שלשורש 'חי' בלשון הקודש יש שתי משמעויות. האחת, במשמעות הנפוצה, 'חי ולא מת', והשנייה, 'חי ולא עצב, והיינו שהוא בתכלית השלימות שאפשר באותה בריה' (העמק דבר שם). באופן הזה יש הבדל מהותי בין בהמה לאדם. הבהמה נקראת חיה בזה שהיא חיה ולא מתה אולם האדם לא נקרא חי 'אלא באופן שנפש השכלי גם כן שלם עמו. ובלא זה אינו נקרא 'חי' שהרי אינו בשלמות האדם. ואדם מישראל שנוצר להיות בו נפש ישראל מרגיש בעבודת ה', לא מיקרי חי אלא כאשר הוא בשלמות יצירתו' (שם). כלומר, לדעתו האדם נקרא חי רק כשהוא מוציא מהכוח אל הפועל את הכוחות הטמונים בו, עובד את ה' ומממש את דרגתו בפועל.¹⁷ כהוכחה לכך הוא מביא

¹⁵ העמק דבר שמות יב, כב.

¹⁶ בראשית ב, ז.

¹⁷ כך מבחין גם המהר"ל בין שמות האדם והבהמה. שמו של האדם מרמז ליכולתו להוציא דברים מהכוח אל הפועל בדומה לאדמה שהצמחים נמצאים בה בכוח ועליהם לצאת אל הפועל. לעומתם, שם

את פסיקת הרמב"ם בעניין רוצח בשגגה. על הרוצח נאמר 'ונס אל אחת מן הערים האלה וחי'.¹⁸ מכך לומד הרמב"ם: 'תלמיד שגלה לערי מקלט מגלין רבו עמו, שנאמר 'וחי', עשה לו כדי שיחיה, וחי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד, כמיתה חשובין'.¹⁹ כלומר, על מנת לאפשר לרוצח בשגגה חיים בעיר מקלט, חייבים להגלות את רבו עמו, כדי שיוכל להמשיך וללמוד תורה, כי בלי לימוד התורה, חייו אינם חיים.

כך מסביר הנצי"ב גם את דברי חז"ל: 'רשעים שבחיהן קרויין מתים'²⁰ מכיוון שהרשעים אינם מממשים בחייהם את תכלית יצירתם, הרי אין הם חיים. לעומתם, 'אתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כלכם היום'.²¹ ומבאר הנצי"ב, שבזכות לימוד התורה יוכל עם ישראל להגיע לחיות הנפש ולדבקות בה'.

מקור נוסף שבו מתייחס הנצי"ב לקשר שבין לימוד תורה וחיים רוחניים לבין מידת חיותו של האדם, הוא בפירושו לפסוק: 'ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו'. מסביר הנצי"ב:

והכלל, דכל הרגש רוחני מוסיף חיות. וכמו שחיות האדם תלוי במה שמרגיש עונג הדעת והכבוד, והוא מרובה יותר מחיות הבהמה שאינה מרגשת עונג אלא באכילה ושתיה כדומה. ואם יקרה אדם שמאבד והשחית הרגשותיו הרוחניים, וישקיע עצמו והרגשו רק בתאוות אכילה וכדומה, הרי זה נחשב כבהמה, ואינו נקרא אדם חי, שהרי מאבד מה שהיה בכוחו לחיות בטוב.²²

על פי הנצי"ב, להיות חי פירושו להרגיש סיפוק והנאה כשהאדם ממלא את ייעודו, היינו חי חיים רוחניים של לימוד תורה וקיום מצוות. לעומת זאת, אדם שמסתפק

הבהמה מרמז שאין בה שום דבר מעבר. בה-מה. כל מה שנראה זה מה שיש בה. ועיין בהרחבה מהר"ל, תפארת ישראל, פרק ג'.

¹⁸ דברים ד, מא-מב.

¹⁹ רמב"ם הלי רוצח ז, א.

²⁰ ברכות יח, ב.

²¹ דברים ד, ד.

²² העמק דבר דברים ד, א.

בלחיות בדרגתה של בהמה, כלומר, ליהנות הנאות גשמיות בלבד, הרי אינו אדם חי כיון שמשחית לריק את פוטנציאל החיות הקיים בו.

על הקשר בין לימוד תורה וחיים רוחניים ומידת חיותו של האדם לומד הנצי"ב באופן נוסף. הוא מציין שהביטוי 'אשר חי' מופיע בסיכום שנות חייהם של שני אנשים: אדם ואברהם. על אדם נאמר: 'ויהיו כל ימי אדם אשר חי תשע מאות שנה ושלושים שנה וימת'.²³ לכאורה הביטוי 'אשר חי' נראה מיותר. מסביר הנצי"ב שמכיוון שחיות האדם היא שלמותו, הרי שחיותו תלויה בשכלו. אם כך, יכולנו לחשוב שאולי שנותיו הראשונות של האדם, טרם זכה בשכל אנושי לאחר האכילה מעץ הדעת, לא נמנות בשנות חייו. לכן, לדעת הנצי"ב, הביטוי 'אשר חי' בא להדגיש שגם אם עדיין לא מומשה דרגתו של האדם, מכל מקום הרי היא הייתה בו בפוטנציאל ורק עוד לא יצאה לאור 'ומלמדנו המקרא דנחשב זה השלמות משעה שנולד אף על גב שלא הגיע לזה הדעת עד איזה שנים אחר כך, מכל מקום בכח הנפש מונח דעת אנושי משעה שנולד'.²⁴ בדומה לכך, גם על אברהם נאמר: 'ואלה ימי שני חי אברהם אשר חי מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים'.²⁵ גם אברהם החל לממש את הפוטנציאל הגלום בו ולחיות חי תורה ומצוות רק בהמשך חייו. ומסביר הנצי"ב:

וכן באברהם אבינו, שהחל לנהוג בתורה ומצוות, וחיותו שהוא שלמותו תלוי אך בקיום תורה ומצוות. ומלמדנו המקרא כאן דנחשב זה השלימות משעה שנולד, אף על גב שלא הגיע לזה עד שהיה בן שלש שנים או בן ארבעים ושמונה שנים. וכמו כן, בכל צדיק וצדיק, אף על גב שאינו מגיע לזה עד בן י"ג זמן החיוב, מכל מקום בכח נשמת הישראלי יש אותו החיות משעה שנולד.

אם כך, על פי הנצי"ב נראה שאדם נקרא 'חי' מרגע שנולד, כי הרי מהותו כבר גלומה בו, וכל תפקידו לחשוף את אותה מהות. להבנה זו יש שתי השלכות: מחד גיסא, הדבר מטיל מחויבות על האדם: **אדם שלא לומד תורה ומקיימה, איננו חי חיים מלאים. מאידך גיסא, יש בכך עידוד לאדם, שהרי מרגע יצירתו היכולת ללמוד תורה ולקיימה**

²³ בראשית ה, ה.

²⁴ העמק דבר בראשית כה, ז.

²⁵ בראשית כה, ז.

כבר נמצאת בו, וכל מה שמוטל עליו לעשות זה רק להוציא יכולת זו לאור ולממשה בפועל.

עמל התורה

הנציב משווה את עמלה של תורה לארון ברית ה':

והיינו דכתיב להלן ל"א ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים בני לוי הנושאים את ארון ברית ה'. והרי לא היו הכהנים נושאים הארון של בצלאל. אלא הכוונה כמו שכתבתי עמל תורה שבעל פה, והכהנים נכללו אז בכלל בני לוי בזה המשא הקודש... ומזה שכינה הכתוב עמלה של תורה ארון ברית ה', למדנו כמה ענינים ממשא ארון הקודש של בצלאל למשא הארון שהוא התלמוד... שהתורה נתנה רמז להשוותם... מסורת בידנו מאבותינו: ארון וכרובים בנס הן עומדים. ולא בחינם היה כן בבהמ"ק, אלא ללמדנו כי כמו הארון שעשה בצלאל לא היה תופס מקום בטבע, כי אם עמד על דרך פלא, כך ארון התלמוד קיים בישראל בדרך פלא.²⁶

פלפולה של תורה

הנצי"ב אומר כי בעזרת הפלפול והיגיעה בתורה, הגיעו העמלים להיות תלמידי חכמים:

ולקחו בגד תכלת. הקדים במנורה לקיחת הבגד קודם שהזכיר את המנורה, ולא ככל כלי שרת שבפרשה. ללמדנו דכח פלפולה של תורה בעי' סיעתא דשמיא לעמלים בה עוד קודם שהגיעו להיות ת"ח, שיהיו יכולים להגיע לבסוף לכבודה.²⁷

וכמו כן מוסיף הנצי"ב: שבידיעת פלפול התלמוד – פלפול התורה, האדם משיג מעלה בנפש יותר מאשר אם רק ידע את ההלכות (העמק דבר דברים ד, א):
שמע אל החקים ואל המשפטים... חוקים אלו המדרשות י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן ונחקקת בכל תיבה ואות. ומשפטים אלו הדינים שנחקר על ידי

²⁶ העמק דבר דברים י, א.

²⁷ העמק דבר במדבר ד, ט.

זה. ומוציאים הלכות חדשות. והוא כח התלמוד שבכל דור. ואמר משה אשר אנכי מלמד אתכם לעשות. אין הפירוש לעשות המצוה, שהרי אינו מענין הפי', וגם לא שייך על זה לומר מלמד אלא מצוה. אלא קאי על החקים והמשפטים, ומשמעו להעמיד המקרא על דקדוקיו... ומשה רבינו לימד לישראל במה שהראה כמה חקים ומשפטים אשר העלה בפלפולו, ומזה ישכילו גם המה לעשות כן בכל דור. ונמצא משמעות לעשות על החקים כפירוש הראשון, להעמיד המקרא על מכונו; ועל המשפטים כפירוש השני, להעמיד ההלכה על עיקרה.

עוד אומר הנצי"ב כי כח הפלפול ניתן לעם ישראל רק בערבות מואב: אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה. משמעות ביד משה כבר נתבאר בכריתות ד"יג שהוא גמרא, וביארנו לעיל ח' ל"ו, שהמה החידושים שחידש משה מדעתו על ידי פלפול התלמוד בכח משה... דבהר סיני עוד לא ניתן לישראל כח החידוש בפועל עד בואם לערבות מואב... וישראל בגולה, עיקר קיום ישראל תלוי בלמוד התורה שבעל פה, ולחדש בכל דור. וזהו אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני. אז בהיות הברית בהר סיני, נתן ה' החקים והמשפטים שיהיו בינו ובין בני ישראל, השגחתו וההתקרבות יהיה על פי אשר יעלו גם המה חדשות כמו שהיה אז ביד משה.²⁸

מוסיף הנצי"ב שדרך הפלפול הינו להעלות הלכה מדיוקי המקרא על פי המידות שהתורה נדרשת בהם:

ככל אשר צוה ה' אותו אליהם. האי אותו אליהם מיותר והרי הרבה פעמים כתיב אשר צוה ה' לאמר. ולא הוצרך המקרא לפרש אשר צוה ה' אותו לאמר לישראל שהרי זה מובן מעצמו. אלא הכונה בכל אשר צוה ה'... דמשמעות צווי בכל מקום, הוא דברים שבעל פה, שהיה לו על תורה שבכתב. והנה נכלל בזה הלכות המקובלות וכדאיתא בברכות דף ה', והמצוה זה המשנה. וזה כבר לימד משה לישראל באהל מועד כדאיתא בעירובין דף נ"ד: כיצד סדר משנה, משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו כו', עד נכנסו כל העם

²⁸ העמק דבר ויקרא כ, מו.

ושנה להם משה פרקן כו'. וע"ז אמרו בחגיגה דף ו' וסוטה דף ל"ז, דכללות ופרטות למד משה בהר סיני ושנאן באהל מועד... אכל כך זה לא היה אלא הלכות פסוקות. ומתחלה נאמרו למשה שילמדן לישראל על כל פרשה שהרי אי אפשר להורות שום דבר מתורה שבכתב אם לא בצרוף הלכות ומשניות שעליה. אכן בכלל אשר צוה, נכלל גם קבלות שהיו למשה מפי הגבורה, איך לדרוש התורה שהן י"ג מדות שהתורה נדרשת; וכן ל"ב מדות שבאגדה. ומזה הגיע לתלמוד, להבין איך יצא המשנה מגוף תורה שבכתב, כדי שישכילו להוסיף לקח ולחדש מדעתם על פי הויות התלמוד... אבל זה לא לימד משה לכלל ישראל כל משך ארבעים שנה, עד שבא לערבות מואב, וכמו שיבואר בסמוך בפסוק הואיל משה באר את התורה הזאת... ופירש הרא"ש הבנה וחריפות, והיינו כתבן שלך, כי כל החכמה והשכל רמוזים בכתב התורה בצורות האותיות, פירוש, בחסר ויתר ושנוי לשון של התיבה ואותיותיה. למדנו שדרך הפלפול להעלות הלכה מדיוקי המקרא על פי המדות, הוא חלק שניתן מתחלה למשה לבדו, וכל ישראל לא היו ראויים להשתמש בהוראת התורה אלא על פי הלכות המקובלות שאמר להם משה... עד שבא משה רבינו ולימד זה הדרך לישראל בערבות מואב.²⁹

עצות ללימוד תורה

בפירושו לפסוק 'בפיך ובלבבך לעשתו' (דברים ל, יד) נותן הנצי"ב עצות כיצד להגיע לעומק דעת תורה. ראשית, מדגיש הנצי"ב שעל האדם לעמול, שהרי 'בלי שום סיבה והשתדלות לא יגיע לה'. שנית, לומד הנצי"ב מפשט הכתוב 'בפיך ובלבבך לעשותו', שעל האדם ללמוד ואחר כך לקיים את מה שלומד. אך בהמשך דבריו מדגיש הנצי"ב שיש כאן הכוונה עמוקה יותר:

אלא יש בכאן עוד כונה שניה ומבוארת שמות רבה הנ"ל שתהא יגע בהם בפיך. והכוונה, שתלמוד ביגיעה עד שיהא נוגע אל הלב. והיינו עם תלמידים. ופירוש לעשותו: או עשיית הפרשה, להבין דקדוקיה... או להיפך, עשיית הלכה על פי הויות... והמחדש בזה, מיקרי שהוא עושה.³⁰

²⁹ העמק דבר דברים א, ג.

³⁰ העמק דבר דברים ל, יד.

בהמשך דבריו נותן הנצי"ב עצות למי שרוצה לחדש ולהגדיל תורה :
אם רוצה לחדש ולהגדיל תורה. הזהר בשני דברים. א', עשיית ספרים הרבה
אין קץ, היינו שתכתוב לעצמך כל רעיון וכל חידוש. דהא שתורה שבעל פה
אסור בכתב, אינו אלא לאמרן בכתב, אבל לעצמו מותר וגם מצוה... ב', ולהג
הרבה יגיעת בשר שיהא מדבר הרבה ביגיעת בשר, היינו עם תלמידים.³¹

התמודדות עם קשיי הלימוד

הנצי"ב אומר כי בתחילת הלימוד חש האדם קושי בלימוד, והעמל הרב אף מתיש את
כוחו של האדם, אך לאחר מכם יחוש הקלה ואף ימצא שכר רב בעמלו. וכך כותב
הנצי"ב

מה שאין כן בעלי תורה, מתחילה זה דרכה של תורה להיות בדוחק ובעוני...
מה שאין כן לאחר שזוכה להצלחת התורה, משיג עושר וכבוד.³²

אבל מדגיש הנצי"ב, שאדם שיתמיד בלימודו יזכה לסיעתא דשמיא וכך אומר הנצי"ב
בפרשת המן :

ויאמר משה לכל ישראל להודיעם מזה מוסר ותוכחה לשקידת התורה שהרי
לא ניתן המן אלא בשביל זה. כדתניא במכילתא לא ניתנה תורה אלא לאוכלי
מן. ומש"ה בשביל משה ירד המן שמשנה נתן נפשו שיהיו ישראל שוקדים
בתורה כאשר יבואר בס' דברים. והוכיח לישראל מזה שצוה ה' להניח
למשמרת מלא העומר להראות לדורות כי הקב"ה מסייע למי שנותן נפשו
לשקידת התורה...שלא יהיו מפריעים לשקידה.³³

תורה מגינה ומצילה

ידוע כי הגר"א חילק את לומדי התורה לשלש קבוצות. הלומדים לשם 'הערב' – על
מנת שיקרא רב, ולשם 'המועיל' – העוסק בתורה כדי לידע דין אמת לאמיתו. אך

³¹ שם.

³² העמק דבר שמות טו, כז.

³³ שם טז, לב.

הלומדים לשם 'הטוב' – כדי לקיים מצוות בוראו יתברך, טוב לו גם בעת שלומד, כי עושה רצון ה' בעצם הלימוד. וכך אף כותב הנצי"ב כי יש ללמוד תורה בגלל עצם העיסוק בתורה, ולא בגלל מתיקותה, או כדי לקבל ממנה תועלת.

מוסיף הנצי"ב כי הלומד תורה ועמל בה שלא לשם ה', אין זה מועיל כלום: **מן היום אשר צוה ה' והלאה לדורותיכם.** היא פלפולה של תורה, שנתוסף מימות משה ואילך מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש. והכל בא בצווי בהר סיני. ולמדנו בזה דאפילו עמל תורה שיגע בעצמו, כמו ירבעם אחאב ומנשה, דאע"ג שהיו עובדי עבודה זרה, מכל מקום היו עמלים בתורה, כדאיתא בפרק חלק (סנהדרין קג, ב). אבל אינו נחשב כלום, ולא מיקרי בזה עמל תורה כלל, אחרי שבדעתו לא לשם ה' היא.³⁴

יחד עם זאת, הנצי"ב מדגיש בכמה מקומות בפירושו את הטוב הרב שבו זוכה האדם שלומד תורה (מלבד כמובן עצם זכות לימוד התורה). מבאר הנצי"ב על הפסוק: 'ושמרתם את משמרת³⁵ וכותב: 'כבר ביארנו בספר בראשית... שהתורה מכונה משמרת, **שהיא משמרת את האדם מכל רע.**'

במקום אחר מסביר הנצי"ב שהתורה דומה לחרב ומגינה על האדם מפני מלחמה: תורה נקראת חרב, וכמו דכתיב: 'חגור חרבך על ירך וגו'... והוא בא להיות כלי מלחמה לנושאים, נגד כל מיני מלחמה: הן מלחמת תנופה או מלחמת יצה"ר או מלחמת חולאים ומוסרים, כאשר יבואר עוד להלן כ"ו ה' שעל כן נקראת התורה משמרת, שהיא השמירה מכל רע.³⁶

לימוד התורה עוזר לאדם במלחמה נגד אויביו ומגן עליו מפני מחלות וייסורים. בנוסף, לימוד התורה עוזר לאדם בהתמודדותו מול היצר הרע.

³⁴ העמק דבר במדבר טו, כג.

³⁵ ויקרא יח, ל.

³⁶ העמק דבר בראשית יב, יז.

בייחוד, אומר הנצי"ב, על ידי לימוד תורה ישנה שמירה מיצר הרע של עריות. ואף שמירה מן הגלות וכדבריו:

דשמירת חוקים ומשפטים, שהוא הויות התלמוד, משמר את האדם שלא יבוא לידי עריות, ואפילו חלילה דור הפרוץ בעריות וחייבי כריתות והוא סיבה לגלות הארץ, מכל מקום אם שוקדים בתורה, מועיל זכות התורה שלא תקיא הארץ אותם, אלא יהיו נענשים אז בארץ.³⁷

כמו כן כותב הנצי"ב (שם יח, ה): 'כל הנותן הרהורי תורה על ליבו, מעבירין הימנו הרהורי זנות'

כמו כן מציין הנצי"ב כי בזכות עמלה של תורה והיגיעה בה, באות כל ההשפעות הטובות על עם ישראל:

יערוף כמטר לקחי. השמים משפיעים מטר לכן כל השפעות משולים ונדמים למטר. והזהיר שלא ישפיעו כי אם לקחי. רצונו ע"פ התורה והמצות. ולקחי הוא עומק ההלכות ועיון תורה שבא ביגיעה ועמל ומשום הכי נקרא מקח... פירוש מקח נעשה או בכסף או במחיר יגיעה... והמשיל ההשפעות הגדולות כמטר ועליהם גזר שלא ישפיעו כי אם לקחי. **יגיעת התורה ובזכותה יבאו כל השפעות.**³⁸

תומכי התורה

הנצי"ב מתייחס בפירושו גם לאותם אנשים שלא זוכים להגות בתורה יומם ולילה. כשהנצי"ב מוכיח את יתרון לימוד התורה על הקרבת הקורבנות, הוא מציין נקודה אחת בה לקורבנות יש יתרון על לימוד תורה:

אכן בדבר אחד היה נוח לישראל אהבה הבאה על ידי קרבנות: שקרבנות כל ישראל ראויים לזה. ומי שבא ברגל לירושלים ומביא קרבן ראייה, הרי זה מגיע ליראה ויראה לכל אחד לפי ערכו. מה שאין כן אהבה הבאה מן התלמוד. **אינו אלא מי שזוכה להיות עמל בתורה ולא הכל ראויים ומוכשרים לזה.** ע"ז מסיים

³⁷ העמק דבר ויקרא כ, כב.

³⁸ העמק דבר דברים ב, ב.

הנביא על כן משכתיך חסד. פי' מש"ה המשיך הקב"ה לאהבת עולם של תורה מדת החסד. **דבמה שמהנים למתדבקים לת"ח שיהיו יכולים לעסוק בתורה משיגים גם המה אהבת ה'.**³⁹

וכן כתב :

'לאהבה את ה' אלוקיך לשמוע בקולו ולדבקה בו'. 'שמוע בקולו' – 'עיונה ועמלה של תורה'. 'ולדבקה בו' – מי שאינו בר הכי להיות עמל בתורה, מכל מקום יכול להשיג אהבת ה' ע"י 'ולדבקה בו', וכפירוש התלמוד (כתובות קיא, ב): משיא ביתו לתלמיד חכם, ועושה הפרקמטיא לתלמיד חכם, ומהנה לתלמיד חכם מנכסיו, מעלה עליו הכתוב כאילו דבק בשכינה.⁴⁰

כלומר, על ידי הידבקות בת"ח, גם מי שאינו מוכשר בלימוד תורה יכול להתקרב לה'.

סיכום

טעמנו במקצת ממשנתו התורנית של הנצי"ב. נגיעות מאישיותו, דרכו בלימוד התורה, שקידתו ולמדנותו בתורה, הכנסת לימוד התורה שבכתב לתוך הישיבה וכתירת פרושו לתורה, עיסוק בתיקון המידות ולימוד מתוך שלימות, חשיבות לימוד התורה והפלפול בה, מספר עצות ללימוד התורה וחשיבות התמיכה בלומדי תורה. יהי רצון שנזכה ללמוד מאישיותו וממשנתו התורנית ונתגדל באהבת התורה ובלמודה.

³⁹ הרחב דבר דברים כו, יז.

⁴⁰ העמק דבר דברים ל, כ.